

Bukott angyalok

angyalok

AZ idő hosszában pedig szüntelen történt valami, valami, ami szüntelenül idegesítette, mert a mozgásban lévő dolgokban előbb-utóbb megszületik valami, ami, végső soron, a halált juttatta eszébe. Hogy meleg volt-e Janák, vagy pedig a halál tudata dolgozott benne, kérdéses maradt ezután is, bár Tocsek szerint inkább meleg volt, akinek sok küzdelme akadt a melegségével, mint a dadogósnak a folyékony beszéddel: néha sikerült neki két-három mondatot kimondania folyamatosan, de a negyediknél újra dadogott. Mindenesetre sohasem próbálkozott meg újból becserekészni Tocseket, úgy tekintett rá, mint az apáca, aki megfogadta, hogy örökké szűz marad. De Veselka elárulta, mert valahányszor Pozsonyba jött, az egyébként marcona arcú Janák arca szentimentálisba csúszott át, ami újra meg újra viszolygottatta Tocseket. Aztán nem volt nő. Ötvenéves korában, már-már telve cinizmussal (ha ez jó kifejezés), mégis meg-nősült, de a felesége nem szült gyereket, holott több mint húsz évvel fiatalabb volt nála.

Egyébként is, a feleségével, Darinával úgy viselkedett, mint vele, Tocsekkal – szóval magas lovon ült, és nem szállt le róla egy másodpercig sem. Nyájas volt, körültekintő, figyelmes, de ez a figyelem nem Darinának szólt, hanem, bármilyen furcsa, neki, saját magának. „Most figyelmes leszek, most minden szem rajtam függ” – gondolta a nagy értekezleteken és az értekezletek utáni fogadásokon.

Megjátszotta magát? Tocsek biztos volt benne, csak öregkorára bizonytalankodott el. Talán mégsem játszotta meg magát, hanem a szerepe fokozatosan ránőtt, sőt túlnőtte. Már nem játszotta magát, hanem a szerephez méltón, már a végén önmagát adta. De ez sem bizonyítja azt, hogy meleg volt-e, holott Tocsek megesküdött volna rá, hogy meleg. De ezt sosem tudta bizonyítani, mert Janák úgy viselkedett az esetek kilencven százalékában, mint egy heteroszexuális macsó.

Persze ez 1945-ben más jelentést kapott, mint a hatvanas években vagy a kilencvenesekben. Tízennyolc éves volt, s a jelentős dolgokat kevésbé látta jelentősnek, mondhatni felületesen átsiklott felettük, mint amikor egy talpig becsületes és idősebb nő szerelemre gyullad iránta, és az ilyesmit nagyon nehéz lerázni. Holott pontosan tudta, hogy a helyzet némiképp bonyolultabb. Hogy egy hajszálon múlt, hogy nem szagolja alulról az ibolyát. És ezt Janáknak köszönheti, s az már mindegy, hogy milyen áron. „Valószínűleg tetszettem neki. Méghozzá nagyon” – gondolta, és belesápadt ebbe a gondolatba. Ha, mondjuk, rövidebb a lába, vagy nagy a füle vagy az orra, ha az ajkai vékonyabbak, vagy ellenkezőleg, vastagabbak, valószínűleg nem keltette volna fel Janák figyelmét, és most ott rohad-

na a föld alatt a többi tizenhét- és húszéves társa között, mert még a háború „nem fejeződött be” – és hát ki tudja, hogy befejeződik-e egyáltalán. De ezzel tizennyolc évesen nem törődött, élni akart, és az életnek a szeretete mélyen a tudat alá préselte a halálnak még a gondolatát is. A lelkiismerete, ha volt, kihagyott egy pillanatra, ha a halál szó szóba került. Évekig úgy élt, hogy szerencsésnek tekintette magát. Nem törődött vele, hogy honnan jön ez a segítség – vajon Istentől-e vagy a mindent maga alá gyűrő gondviseléstől. „Egy meleg férfinak köszönhetem, hogy élek” – mondta baráti társaságban némi cinizmussal.

Persze a háború különös cselekedetekre bírja az embert. Amikor nagyon valós lehetőség van rá, hogy holnap meghalj, egészen másképpen cselekszik az ember, mint békeidőben. Csupán azzal, hogy békeidőben az ember jobban ráér, míg a háború rögtönzésekből áll. Aki ügyesebben rögtönöz, az túlél.

Aztán sokat köszönhet Janáknak, mondta Lőrincnek Tocsek. Például, persze jórészt titokban, kétszer is megmentette az apját a deportálástól. Ezt csak utólag tudta meg, az ötvenes évek elején a kihallgató tiszttól. Hogy mért árulta el a kihallgató tiszt, csak sejtí, illetve még csak nem is sejtí, mivel a vád vagy a védelem tanúja volt, és nem tudja, hogy ez újabb vád-e, vagy ellenkezőleg, a védelem részéről hangzott volna el. Mert, végül is, nem került rá sor.

A vád meggondolta magát, és ejtette ezt a szálát. Az viszont biztos, hogy Tocsek szülei nem kerültek Csehországba rabszolgamunkára, sőt, a falujukat sem hagyták el, holott Tocsek apja provokálta a fensőbb hatóságot, hogy nem volt hajlandó máshogy, csak magyarul beszélni. Tocsek ki nem állhatta ezért. Vagy azért, hogy felesleges gondot okozott Janáknak? Az ötvenes évek elején, amikor megtudta, már sokat veszített az ügy a fontosságából. Egyszerűen már nem volt ügy, és az emberek igyekeztek megfedkezni róla, hogy a magyar nemzetiség főben járó ügy volt néhány évvel ezelőtt. A világ megváltozott, méghozzá nagyon.

Lőrinc persze megpróbálta kideríteni, hogy Tocsek mit is csinált valójában, de az erre vonatkozó kérdések leperegtek Tocsekról, mintha olyan kérdéseket érintettek volna, amelyekre nem szívesen válaszol az ember. Nem habozott, csupán nem beszélt róla, s ha igen, eléggé kényszeredetten. Azt mondta, hogy Janák titkára volt. De hogy mit is jelentett ez a titkárság, azt nem árulta el. Aztán a belügyben dolgozott Pozsonyban, de ezt sem árulta el, hogy mit. „Nem olyan fontos” – mondta. De Lőrinc az ellenkezőjét gondolta. Ez a legfontosabb, s erről hallgatnia kell? „Alsóbb beosztásban dolgoztam.

És ne felejtse el, hogy húsz-huszonkét éves voltam, és hittem, hogy megváltom a világot. De a világ előbb-utóbb számárfület mutatott nekem” – mondta némileg körülményeskedve, mivel nem szívesen beszélt a múltnak egyes szakaszáról. „Nagy káder voltam” – mondta a legtökéletesebb gúnnyal. „És hogy nem lettem még nagyobb gazember, azt is Janáknak köszönhetem. Jobban mondva a Janák okozta, de nem közvetlenül.” Szóval hímezett-hámozott, megpróbálta azt a ködöt leengedni az ötvenes évek első felére, amilyen ködöt a Magas-Tátrában tapasztalt egykoron, még tizennyolc évesen. Lőrinc nem merte, jobban mondva, nem akarta tovább feszíteni ezt a húrt. Az Tocsekre tartozik, hogy mit csinált, illetve mit nem csinált az ötvenes évek első felében. Esze ágában sem volt, hogy bíró legyen, ilyen ambíciói nem voltak.

Azonkívül nem ő kereste fel Tocseket, hanem Tocsek őt. Ez pedig nagy különbség. Tocsek annyit árult el magáról, amennyi elégnek bizonyult az ő „fejlődésének”, illetve „visszafejlődésének”, amennyiben a visszafejlődés szó gondolkodást jelent és nem automatikus cselekvést, amelyre az ötvenes évek elején elvárták bizonyos „elvtársak”. „A gondolkodás eléggé izasztó, és tulajdonképpen vakmerő feladat, amennyiben az egész társadalom az automatikus cselekvést várja el tőled, és nagyon nem tetszik neki, ha gondolkodni mersz. Az az igazság, hogy gondolkodni elég nagy merészség. Egykettőre egyedül maradhat az ember, és még a legbátrabbak is óvatosa mennek át. Főleg, ha nem egyezik az eszmé-

vel, ami, végeredményben, szintén az emberi agy találmánya. Vagyis ugyanolyan gyarló lehet, mint a véső vagy a kalapács, amikor, az isten se tudja, hogy miért, de nem jól használják.”

Ezt nem egészen értette Lőrinc, de Tocsek elmagyarázta neki. Vegyük két példát, mondta neki, mint egy gyereknek. 1948. május elseje, ez az egyik példa. A nép győzött, folytatta, a burzsoázia végleg vereséget szenvedett. De mi az, hogy a nép? Tocsek arra gondolt, hogy a nép felség, ünnepélyes csoda, a népakaratnak nem tud ellenállni még a pénzzel teli burzsoázia sem, a népakarat mindenkit elsöpör, aki az útjába mer állni. Pontosán erre gondolt. Arra még nem, amire harminc év után, hogy másfelől a nép egy csűrhe, amőba alakja mindent elpusztít, amire a polgár büszke lehetne. Nem, nem... Ez is egyfajta túlzás, bár nincs messze az igazságtól. Valahogy huszonhárom éves korában mégis megsejtette, hogy a nép nemcsak felség, hanem egyik napról a másikra a felség anarchiába torkollik, elég egy aprócska láng. Mert az az igazság, hogy nem tett nekik május 1-i felvonulás. Mintha megsejtette volna, hogy a jelenlegi őszinte lelkesedés hamarosan kötelező lelkesedésre változik. A nép már félt a néphatalomtól, pedig a nép nevében és nevével ügyködött a néphatalom, csupán a rítus vált kötelezővé. Ezt nem mindenki vette észre. Tocsek viszont észrevette. „Nem szabad az ideához piszkos kézzel nyúlni” – ezt mondta este a zavaros és részeg utcán. Janáknak előntötte a vér az agyát. Igaz, már ekkorra túl sokat ivott, és már akadozott a nyelve.

– Hogy érted azt, hogy piszkos kézzel? Talán az én kezem piszkos?

Tocsek látta, hogy tökéletesen félreérti. Még az álmában sem gondolt Janákra.

– Dehog piszkos. Éppen ellenkezőleg. Tiszta.

– Gúnyolódsz – mondta Janák.

– Dehog gúnyolódom.

– Ahogy mondod, az a gúnyos.

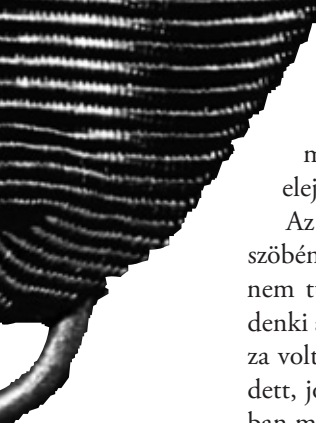
– Jó. Nem szóltam semmit. Felejtsd el.

Janákkal azonban már nem lehetett bírni. Ha a fejébe szállt az alkohol, teljesen elvesztette az esztét.

– Ha itt lenne a revolverem, most azonnal lelőnék. Mint egy kutyát. És tudod mit? Nem lenne semmi bajom. Mi az, hogy Tocsek. Egy senki, aki az ellenforradalomnak dolgozott. Akit fölemeltem, bíztam benne, és csalódtam benne... Rádadásul egy magyar, aki buzgón szlováknak vallja magát... Ugyan, ugyan... Egy magyar, ami azt jelenti, hogy senki.

Nos, ezt nevezzük az akarás kényszerállapotának, vagy minek. Azt nagyon jól el tudta képzelni, hogy lelövi – a szavaival élve – mint egy kutyát. Másnap, május 2-án Janák nem emlékezett semmire, úgy szólt Tocsekhez, mint egy jó cimborához, akinek ugyan a felettese, de a cimboraság felülmúlja a felettséget. Vagy csak maszatolt? Nos, ezt sem tudja kideríteni, mint, mondjuk, a melegséget. Ha „ablak” van, hát akkor „ablak” van. Az ablakban az a jó, hogy nem lehet ellenőrizni, hogy ablak volt-e vagy sem, és így vissza lehet vonulni egy jóval csendesebb helyre. Az „ártatlanság” helyére, az „én nem csináltam semmit, ha viszont csináltam, az a túlságosan elfogyasztott alkohol tette, vagyis tulajdonképpen az alkohol beszélt belőlem, nem én.” Nos, másnap, május 2-án, igen mosolygós volt. Tocsek ellenvetésére, hogy tegnap le akarta löni, mint egy kutyát, Janák igen csodálkozott, azt mondta, hogy ő ilyen nem mondott, vagy ha mondott is, csak tréfából mondta. Azt magyarázta Tocseknak, hogy nem érti a tréfát. De Tocsek nem hagyta magát, azt mondta, hogy ő, Janák, nem komolyan gondolta, és Tocsek viszont komolyan vette. Erre azt válaszolta, hogy nem kell mindent komolyan venni, ha komolyan mondja is. És egyáltalán: ő nem mondott semmi ilyesmit. Nos, mondta Tocsek, bezárult a kör, ott voltam, ahol az elején, mondta Tocsek, nem lehetett vele kezdeni semmit sem. De azért lassan csillapodott a haragja. Janáknak többet köszönhetett, hogy sem a részeg, üvöltős Janák elnyomja benne a hálát, amit érzett iránta. Azt, hogy tulajdonképpen neki köszönheti az életét, még ha ezt egy intuitív gesztusnak is lehetett tekinteni, hiszen megnyit játszott a melegség közben? Semennyit. De ezt maga sem hitte el.

A második eset az ötvenes évek elején történt. Azért hangsúlyozza a dátumot, mondta Lőrincnek Tocsek, mert az ötvenes évek eleje nem azonos a hatvanas évek elejével, de még az ötvenes évek közepével sem.

Az a világ egészen más volt. Úgy táncolt az emberiség a harmadik világháború küszöbén, mint akinek bekötötték a szemét, és úgy mászik végig egy szakadék szélén, hogy nem tudja, hogy egyetlen félrelépésének katasztrofális következményei lehetnek. Mindenki a harmadik világháborúra készült, most tudta meg igazán Tocsek, hogy milyen igaz volt Janáknak: a harc nem fejeződött be. Egyszer egy este szürreális helyzetbe keveredett, jobban mondva, nem is Tocsek, hanem Janák. Janák éppen filozofált, Tocsek újabban már unta a nagy dumákat Hegelről meg Marxról, de még úgy tartotta, hogy ő jóval fiatalabb, tehát figyelmesnek kell mutatkozni. A Hviezdoslav téren mentek át, a Hviezdoslav tér még nem az a fényes tér volt, mint mostanában. Sötét volt és hideg, novemberi idő. A Hviezdoslav téren még látszott a német múlt, mondhatni a levegőben volt, a házak architektúrájában, a fáknban, a bokrokban meg minden, jóllehet egyetlen német sem koptatta a macskaköveket már jó öt éve. A város nehezen felejt, gondolta.

A tér szinte kihalt volt, a házai elhanyagoltak, a betelepülő szlovákság még nem vette birtokba a számára idegen várost. Legalábbis Tocseknek ez volt a benyomása, de lehet, hogy saját magára gondolt ilyenkor, az idegenségére, mert változatlanul idegen volt Pozsonyban, holott már öt éve itt lakott. Egyszer csak, mintha föld alól bújtak volna ki, egy csapat süketnéma ember vette körül őket: asszonyok, férfiak és gyerekek egyaránt. Vagy tízen. De lehet, hogy tizenketten. Rémület volt az arcukon, valószínűleg eltévedtek. Később kiderült, hogy osztrákok voltak, ami Janáknak fölkelte a gyanúját. Az egyik öregúr megmutatott egy papirost, amire ez volt írva: „Chceme sa dostat do Wienu.”

– Ezek kémeek – suttogetta, és Tocsek körül majd megfordult a világ.

De mielőtt megfordult volna, két civilruhás rendőr érkezett az operaház előtti helyszínre, ahol a tér a legtágasabb.

– Jöjjenek velünk – mondta a feltehetőleg rendőrpáncsnak, amiből a süketnémák azt értették, hogy végre megmutatják, hol Bécsbe út. De a legközelebbi börtön várt rájuk. Két teljes napot faggatták őket, míg végül is kiderült, hogy a bécsi süketnéma társulás (ez egyesület volt) tagjai voltak, a pozsonyi süketnémák meghívására jöttek ide, de a pozsonyi süketnémák társulását időközben felszámolták, ahogy az lenni szokott, egyik napról a másikra, a pozsonyi süketnéma társulás elnökét meg letartóztatták néhány órára, mert a személyazonossági igazolványa már rég lejárt. Úgyhogy a bécsi süketnémák hoppon maradtak. Ráadásul idegen városban, sötétben és hidegben, mint valami bolygó hollandusok vagy Livingstone az afrikai őserdőben.

– Nos, hogyan beszélnek a bécsi süketnémák a pozsonyi süketnémákkal. Ez itt a kérdés – ugratta Tocsek Janákot.

– Hát mutogatnak – felelte Janák, aki beugrott a csöbe, mert komolyan vette a dolgot.

– Hát ez az! Mutogatnak!

– Nem értem, hogy hová akarsz kilyukadni.

– Az, hogy a nyelv nem a legfontosabb. Ha süketnéma lennél, mindegy, hogy svéd vagy éppen spanyol vagy. Teljesen mindegy.

Tocsek ezt úgy mondta el, mint a legnagyobb gondot, ami e pillanatban foglalkoztatja, és nem az, hogy kémeek-e vagy nem kémeek. Akkoriban úgy hitte, hogy Janák őszinteségéhez nem fér kétség, csak jóval később merült föl benne, hogy szerepet játszhatott. Mindenesetre, hogy kis szerepet-e vagy nagyot, azt már nem tudta megmondani Lőrincnek.

Akkoriban még mindig gyerek volt, pontosabban, ha a süketnémák kémgyanúba keveredtek, akkor bizonyára kémeek is voltak, attól függetlenül, hogy Tocsek nem látta kémeeknek őket. De az ideológiai szabály fölülírta a valóságot, mert a valóság ugyan tény, de az ideológia a nagy eszme, ami kiigazítja a tényeket, magyarán, ha a Föld lapos és mozdulatlan, és körülötte keringenek a bolygók és a csillagok, akkor az úgy van, és Tocsek csak egy árva porszem a bolygók és csillagok milliárdjai között – tehát, ami úgy van és nem más-

képp, és az attól függetlenül igaz, hogy Tocseknek más véleménye van. És persze Janáknak is igaza van. Ha a süketnémák kémei, akkor nincs mese, függetlenül attól, hogy Tocsek mit gondol.

Ha viszont szerepet játszott Janák is, akkor egészen más helyzet van.

Az egész világ szerepet játszik, csak Tocsek olyan hülye, hogy őszintén vesz részt ebben a játékban?

Évekkel később, a nagy kijózanodás pillanataiban,

Janákot vagy örültnek tartotta, vagy cinikusnak. Ja-

nák is tudta, hogy nem kémei az osztrák turisták (vagy minek nevezze őket?), csak elrejtette, hogy ne tudja meg még ő sem, az állítólag legjobb barátja? Két évtizeddel ezelőtt még Tocsek biztos volt benne, hogy Janák cinikus, de az utóbbi időben némileg módosult a véleménye. Lehet, hogy tényleg kémnek tartotta a süketnémákat, és a börtönben józanodott ki? „Bevallom, nem tudom – mondta Lőrincnek. – Az igazság és a képmutatás összekeveredik olyannyira, hogy már lehetetlen különválasztani őket.” Az örülthöz csak annyit fűzött hozzá, hogy olykor az ember megőrül, ha a helyzet örültséget kíván meg tőle.

Lehet, hogy Janák is egy pillanatra örült volt. És akkor az egy picikét más eset.

1952. január 11-én vitték el Tocseket. Kihallgatásra? Fenyegetésre?

Vagy éppen jóindulatúan figyelmeztették, hogy ne avatkozzon bele semmibe, amihez végeredményben semmi köze. Vagy csak az volt a céljuk, hogy félreállítsák? Mindenesetre Janákot három nappal ezelőtt letartóztatták. Ez abszurd volt, mintha a biciklit jó magasan megtanították volna repülni vagy a nagyapja, aki világlétében szegény volt, egyik napról a másikra, óriási vagyonnal rendelkezett volna.

Janák az ellenség? Ezt képtelen volt elhinni. Meg is mondta a kollégáinak. Valószínűleg ez volt a veszte. Illetve, majdnem ez lett a veszte. Reggel nyolckor jött érte a fekete Pobeda, bepakolták, mint egy krumpliszakot, és bekötötték a szemét. Mindenesetre jól megijesztették. Egy lakás előtt álltak meg. Tocseknek fogalma sem volt róla, hogy milyen lakás ez, és hol van. Föltehetőleg Pozsonyban volt, és, mondhatni „régisága” volt a lakásnak. Szóval föltehetőleg egy őszposzonyi utcába vitték, egy némethez vagy magyarhoz, akit kitelepítettek vagy agyonlőttek, és most a titkosrendőrség kezébe került.

Órákig ült a szobában egyedül, a bejáratot kulcsra zárták. Dél körül megérkezett valami tiszt, őrnagy vagy ezredes, ki tudja. Mindenesetre nem tárgyalt vele lekezelően. Igaz, udvariasan sem. A párbeszédre már nem emlékszik, csupán egyes mozzanatokra. Azt kérdezte:

– Maga nem zsidó. Vagy tévedek?

– Nem – mondta Tocsek. – Nem vagyok zsidó.

– A párton belül lelepleztünk egy cionista összeesküvést.

– Értem – mondta Tocsek, mert mit lehetett erre mondani. Persze Janák sem volt zsidó. Akkor hogyan kerül a cionista összeesküvésbe egy nem zsidó. A tiszt ezt felelte. Erre nagyon jól emlékszik. Később azt mondta a tiszt:

– A szlovák nacionalistákat is leleplezzük. Janák szlovák nacionalista. Sajnos. Maga nem egészen szlovák, ugye?

Erre Tocsek nem tudott mit felelni. A tiszt meggyőzően beszélt.

– Mi mindent tudunk. Még azt is, hogy mikor jár vécére. Mindent. Azt is, hogy maga szlováknak jelentkezett, de végeredményben magyar. Nos, ez ellen semmi kifogásom. Tartsa magát távol a Janák üggyől, és semmi baja nem lesz. Ha viszont beleavatkozik, azzal a halálos ítéletét írja meg. ■ ■ ■

Grendel Lajos (1948, Léva): Kossuth-díjas író, a pozsonyi Comenius Egyetem tanára, a Kalligram Kiadó egyik alapítója. Számos magyar, szlovák és közép-európai irodalmi díj birtokosa. Pozsonyban él. Életműsorozata a Kalligram Kiadónál jelenik meg.